

K životnému jubileu Dušana Raticu

On the jubilee of Dušan Ratica

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2024.31.1.06

Katarína Popelková

Kontakt / Contact

PhDr. Katarína Popelková, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: katarina.popelkova@savba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8163-4800>

Ako citovať / How to cite

Popelková, K. (2024). K životnému jubileu Dušana Raticu. *Etnologické rozpravy*, 31(1), 54-60. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2024.31.1.06>

Začiatkom tohto roka, 24. januára 2024, oslávil sedemdesiate narodeniny etnológ Mgr. Dušan Ratica, CSc., vedec a výrazná postava obdobia postkomunistickej transformácie Slovenskej akadémie vied, bývalý riaditeľ Národopisného ústavu, neskôr Ústavu etnológie SAV. Na tomto pracovisku pôsobil od ukončenia svojho univerzitného štúdia až po odchod do dôchodku nepretržite štyri desaťročia (1979 – 2019).

To, že riaditeľka Národopisného ústavu SAV (NÚ SAV) Božena Filová sa rozhodla v roku 1979 prijať na doktorandské štúdium – vtedy nazývané „vedecká aspirantúra“ – čerstvého absolventa síce v danej dobe s politicky nevhodným kádrovým profilom, avšak s dobrými jazykovými zručnosťami a pozoruhodným teoretickým rozhľadom v odbore, sa ukázal ako mimoriadne prezieravý a šťastný krok. Svoje predpoklady totiž dobre zúročil v akademickej dráhe ako vedec i manažér.

Dušan Ratica sa počas štúdia národopisu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave prikláňal k metodologickým otázkam a k folkloristickým štúdiám (Luther, 2014: 131). Ťažiskom jeho odborného záujmu sa však hneď od začiatku vedeckej kariéry v 80. rokoch 20. storočia stalo etnografické štúdium rodiny, téma vzťahu rodinnej výchovy a morálky, socializácie jednotlivca, vzťahu socializácie a tradície v prostredí súdobého vidieka (2, 3, 4). V 90. rokoch, po politickej zmene v krajine, sa D. Ratica zameral na štúdium sociálnych dôsledkov procesov poštátňovania a združstevňovania majetku občanov Slovenska, ktoré priniesol komunistický prevrat v Československu v roku 1948, a ich odraz v hodnotových systémoch ľudí, ktorí prežili obdobie socialistického režimu. Obrátenie

Obr. 1.

Dušan Ratica na seminári Ústavu etnológie SAV, Stará Lesná 2015

Zdroj: ÚESA SAV, v. v. i.; foto: Arne Mann

záujmu k týmto otázkam a ich formulovanie ako vedeckých problémov vyplynulo z jeho antikomunistickej občianskej názorovej orientácie získanej rodinnou výchovou. Táto orientácia bola pre Raticovu osobnosť príznačná už pred Novembrom 1989 rovnako ako živý, od mladosti rozvíjaný záujem o avantgardnú hudbu alebo slušnosť a kultivovaná zdvorilosť prejavovaná v každodennej komunikácii.

Záujem D. Raticu prinášať nové podnety do etnografického výskumu v slovenskom národopise, v disciplíne dlhodobo násilne izolovanej od západných teoretických impulzov, prišiel výsledok už v roku 1981. Vtedy sa stal výkonným redaktorom čísla informačného bulletinu NÚ SAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti *Národopisné informácie* (1981, č. 1) venovaného téme výskumu rodiny. Boli v ňom publikované skrátené preklady vybraných sociologických a sociálno-psychologických štúdií vedcov zo západnej Európy a USA, ktoré desať rokov predtým vyšli v jednom z tematických čísel zborníka *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* venovanom sociológii rodiny (Lüschen, Lupro, 1970). Úspešne sa tak zrealizoval zámer priblížiť vedeckej komunite na Slovensku prvky novátorského interdisciplinárneho prístupu k takej klasickej etnografickej téme, akou je rodina.

Od roku 1986 pracoval v tíme redaktorov *Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska* (Botík, Slavkovský, 1995) ako vedúci tematickej oblasti teórie a metodológie vedy. Od konca 80. rokov 20. storočia začal dynamicky rozvíjať svoju sociologicko-antropologickú orientáciu. Poznatky zo zahraničnej teoretickej literatúry zúročil o. i. v rozpracovaní východisk štúdia sociálnych skupín (spolu s kolegami Petrom Salnerom a Petrom Slavkovským),

ktoré sa stalo jednou z metodologických inovácií v prednovembrovej koncepcii NÚ SAV. Ďalej sa venoval rozpracovaniu konceptov statusu a roly na príkladoch dieťaťa a starých ľudí, ako aj štúdiu problematiky hodnôt a hodnotových orientácií (5, 11, 12, 15, 17, 20). Témou dizertácie, ktorú úspešne obhájil v roku 1987, boli *Etnografické aspekty socializácie jednotlivca v dedinskom spoločenstve* (Ratica, 1987).

V 90. rokoch 20. storočia patril D. Ratica k tým predstaviteľom mladej generácie vedcov, ktorí sa programovo zamerali na dovtedy v národopise tabuizované témy. V jeho prípade to bolo štúdium dôsledkov združstevňovania pôdy a politických perzekúcií „kulakov“ a predstaviteľov stredných vrstiev zo strany komunistického režimu po roku 1948, náboženských a etnických skupín a d. (7, 10). Na tieto témy nadviazal zameraním na sociálne prejavy postsocialistickej transformácie Slovenska (18, 19, 22).

Začiatkom 90. rokov 20. storočia, po prechode podpory základného výskumu zo systému štátneho plánu základného výskumu na súťažné grantové financovanie, stál ako vedúci riešiteľ v NÚ SAV, resp. Ústave etnológie SAV (ÚEt SAV), na čele prvých projektov podporených Grantovou agentúrou vedy, neskôr VEGA. V rokoch 1991 – 1993 to bol projekt *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. V rámci neho Ratica editoval dva zborníky, ktoré bezprostredne sprístupnili odbornej verejnosti najnovšie etnografické výskumy dovtedy politicky tabuizovaných tém (Ratica, 1991; 1992). Na obdobie 1994 – 1998 získal grantovú podporu pre projekt *Procesy adaptácie hodnotových systémov na spoločenské zmeny*, ktorý spočiatku aj sám koordinoval, neskôr vedenie projektu prevzal Juraj Podoba.

Novembrová revolúcia v roku 1989 znamenala v Raticovom živote a profesionálnej kariére významný predel. Popri vedeckej dráhe sa začal angažovať v oblasti demokratizácie a transformácie akademickej vedy: od roku 1990 celé nasledujúce desaťročie ako zástupca svojho domovského ústavu aktívne pôsobil v Sneme SAV. Ako člen Výboru Snemu SAV sa bezprostredne zapojil do tvorby a uvádzania do života demokratických pravidiel fungovania politicky nezávislej akademickej samosprávy. Význam tohto svojho účinkovania vnímal aj ako možnosť zvyšovať povedomie a vedeckú prestíž ÚEt SAV v celoakademických štruktúrach (Beňušková, Krekovičová, 1993: 59).

V roku 1992 D. Ratica úspešne kandidoval za riaditeľa Národopisného ústavu SAV a na tejto vedúcej pozícii zotrval do roku 2000, teda dve funkčné obdobia. Okrem zložitých ekonomických a najmä politických podmienok v ére mečiarizmu, ktoré vtedy hrozili dokonca elimináciou pracoviska jeho zaradením do Matice slovenskej, čelil ako štatutár aj dôsledkom dramatickej liberalizácie finančných mechanizmov podpory vedy, kráteniam rozpočtu i nevyhnutnosti znižovať personálny stav ústavu.

Aj po prevzatí riaditeľskej funkcie si D. Ratica zachoval kontakt s inovačnými snahami mladej generácie pracoviska, ktoré riadil. Ako príznačné pre túto jeho črtu možno spomenúť, že keď sa (už vyššie spomenutý) bulletin *Národopisné informácie* v roku 1994 posunul na ceste k štandardnému odbornému časopisu a zmenil svoj názov na *Etnologické rozpravy* (jeho spoluvydavateľmi sa na vyše desaťročie stali popri ÚEt SAV tiež Národopisná spoločnosť Slovenska a Slovenské národné múzeum), riaditeľ ústavu sa stal jeho zodpovedným redaktorom. Deklarujúc odhodlanie nielen plynule nadviazať na *Národopisné informácie*, ale pri pravidelnom vydávaní dvoch čísel ročne naďalej dôsledne trvať na otvorenosti publikovaného obsahu časopisu, prinášaní nových impulzov do odboru, publikovaní aj zatiaľ neetablovaných tém a otváraní kritickej diskusie, stál D. Ratica na

čele redakcie časopisu nepretržite štyri roky (1994 – 1997). V roku 1997 prevzal od predchádzajúceho riaditeľa Milana Leščáka šéfredaktorskú funkciu centrálného etnologickeho časopisu *Slovenský národopis*. Tento post odovzdal v roku 2000 novej riaditeľke ÚEt SAV Gabriele Kiliánovej.

Počas riaditeľovania D. Raticu prechádzalo vedecké smerovanie ústavu kvalitatívnou zmenou – obratom od národopisu k interpretatívnej etnologickej vede. Odbor sa slobodne otváral vplyvu západných teoretických podnetov, nadväzovali sa či obnovovali kontakty s etnologickými inštitúciami a jednotlivými vedcami spoza niekdajšej železnej opony, vznikali prvé medzinárodné projektové spolupráce. Inovácie v metodológii a nové prvky v teoretickej orientácii prenikali do pracovných plánov jednotlivých vedcov bez striktného zasahovania vedenia a formálneho vytýčenia novej koncepcie pracoviska. Bolo to v súlade s presvedčením riaditeľa D. Raticu o prirodzenej profilácii ústavu v podmienkach vedeckej slobody, ktorá bola v predchádzajúcich desaťročiach politicky manipulovaná (Beňušková, 1993: 58). Vnútorne zmeny orientácie národopisného akademického pracoviska sa v roku 1994 navonok prejavili v zmene jeho názvu na Ústav etnológie SAV.

Keď sa po nástupe G. Kiliánovej na post riaditeľky ÚEt SAV (2000) rozhodla jeho vedecká rada otvoriť diskusiu, ktorá vyústila v roku 2001 do prijatia novej vednej koncepcie pracoviska, D. Ratica bol jedným z oponentov oslovených, aby návrh interne posúdili. Odporúčal v koncepcii výskumu zohľadniť dopad masmediálnej a internetovej komunikácie na obraz každodennosti a transmisii kultúry, upozornil na potrebu skúmania zmien hodnôt pod vplyvom komodifikácie ľudského tela a masovo využívaných civilizačných a vedeckých výdobytkov. Prišiel tiež s nápadom, na danú dobu pozoruhodne kreatívnym, aby v koncepcii vznikol priestor „dielne“, v ktorej by sa „reflektovali zdroje tematickej inovácie disciplíny“ (Popelková, 2003: 103). Tým položil základ neskoršej samostatnej témy v rámci koncepcie ÚEt SAV venovanej nielen dejinám, ale i teoretickým diskusiam o aktuálnych smerovaniach a trendoch v disciplíne (Zachar Podolinská, Popelková, 2023: 164).

Po ukončení riaditeľského pôsobenia sa začiatkom 21. storočia D. Ratica posunul k problematike záchrany rozsiahlych obrazových fondov archívnych zbierok ÚEt SAV cestou ich digitalizácie a ich sprístupnenia verejnosti (13). Podieľal sa na koordinovaní rozsiahlej investície ústavu do vybudovania vlastného digitalizačného centra a jeho vybavení kvalitnou technikou. Stal sa spoluriešiteľom projektu *Tradičná kultúra Slovenska ako súčasť kultúrneho dedičstva Európy*, ktorý získal podporu APVV (2007 – 2009). V jeho rámci sa sústredil na odbornú koncepciu a logistické aspekty digitalizácie obrazových fondov. Neskôr sa stal koordinátorom účasti ÚEt SAV na riešení medzinárodného projektu ETNOFOLK podporeného grantovou schémou INTERREG (2011 – 2014). Projekt bol zameraný na digitalizáciu a online sprístupnenie dokladov o hmotnom kultúrnom dedičstve stredoeurópskych krajín z oblasti ľudovej kultúry na samostatnom internetovom portáli.

V poslednom desaťročí pôsobenia v ústave sa D. Ratica stal spoluriešiteľom projektov koordinovaných na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre Zuzanou Beňuškovou, ktorých témou boli dejiny etnológie na Slovensku. Svoje odborné znalosti, ale predovšetkým technické zručnosti v narábaní s technológiami v digitalizačnom štúdiu, skvele využil pri tvorbe filmových dokumentov o osobnostiach slovenskej etnoló-

gie. Sústredil sa na technické postprodukčné úkony – zvuk, hudba, výber fotomateriálu z archívu, skeny vo filmoch použitých obrázkov, zlepšovanie kvality filmového materiálu z výskumu a pod. Ako súčasť tvorivých tímov, prevažne však v tandeme so Z. Beňuškovou, skúsenou vizuálnou antropologičkou, sa v rokoch 2008 – 2019 podieľal na tvorbe 23 filmov o takých významných etnológoch a etnologičkách, akými boli Soňa Kovačevičová, Ester Plicková, Soňa Švecová, Igor Krištek, Ján Podolák a d. (Beňušková a kol., 2013). Filmy sú primárne určené na pedagogické využitie, viaceré z nich však boli premietané aj na verejných podujatiach v rámci festivalov, na výročiach osobností a pod.

Digitalizačné centrum ÚEt SAV v osobe D. Raticu bolo oporou mnohých publikačných počínov, kde sa využívali výskumné fotografie alebo obrazový materiál z archívnych fondov: na jeho dochvilňu a kvalitnú prácu pri príprave a dodaní elektronických obrazových podkladov sa mohol každý spoľahnúť. Svoj prehľad v obrazových archívoch i poznatky o vývoji disciplíny a jednotlivých jej osobnostiach zúročil D. Ratica aj v roku 2016, kedy spolu s D. Lutherom vytvorili scenár a pripravili inštaláciu panelovej výstavy k 70. výročiu založenia ÚEt SAV pod názvom *70 rokov medzi ľuďmi*.

Uvedené, avšak i ďalšie, v tomto laudáciu nespomenuté výstupy a aktivity Dušana Raticu dokumentujú šírku a význam jeho vedeckej osobnosti, ale aj charakterové vlastnosti. Za jeho výrazný odborný prínos i hlbokú ľudskú stopu, ktorú zanechal vo vývoji našej disciplíny i akademického pracoviska, kde som mala česť byť jeho kolegyňou, mu patrí poďakovanie. K prekročeniu siedmich krížikov mu srdečne blahoželám a prajem do ďalších rokov veľa zdravia, radosti a spokojnosti.

Referencie

- Beňušková, Z. a kol. (14.7.2013). *Osobnosti slovenskej etnológie* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/channel/UCfbHpA3IJ18HkqhZzRESz5g>
- Beňušková, Z., Krekovičová, E. (1993). O starostiach a radoostiach Národopisného ústavu SAV. Rozhovor s Mgr. Dušanom Raticom, CSc., riaditeľom NÚ SAV. *Národopisné informácie*, 1, 58-60.
- Botík, J., Slavkovský, P. (Eds.). (1995). *Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska* (zv. 1, 2). Bratislava: VEDA.
- Lüschen, G., Lupro, E. (Eds.). (1970). *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Sonderheft 14). Opladen: Westdeutscher.
- Luther, D. (2014). Blahoželenie k šesťdesiatke Mgr. Dušana Raticu, CSc. *Slovenský národopis*, 60(1), 131-132.
- Popelková, K. (2003). Ústav etnológie SAV – poznámky ku koncepcii disciplíny po roku 2000. *Ethnologia Actualis Slovaca*, I(3), 99-104.
- Ratica, D. (1987). *Etnografické aspekty socializácie jednotlivca v dedinskom spoločenstve*. [Kandidátska dizertačná práca, Národopisný ústav SAV].
- Ratica, D. (Ed.). (1991). *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry: výsledky výskumov v roku 1991*. Bratislava: Národopisný ústav SAV.
- Ratica, D. (Ed.). (1992). *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry: výsledky výskumov v roku 1992*. Bratislava: Národopisný ústav SAV.
- Zachar Podolinská, T., Popelková, K. (2023). *Story of Cohesion: On the History of an Academic Institution. Ethnological studies*. Bratislava: VEDA, Publishing House of the SAS, Institute of Ethnology and Social Anthropology SAS. <https://doi.org/10.31577/2023.9788022420228>

Výberová bibliografia Dušana Raticu

Autorské publikácie a editorstvo:

1. Ratica, D. (1981). K charakteristike poverového rozprávania. *Slovenský národopis*, 29(1), 23-27. https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=journal-list&part=article_response_page&journal_article_no=20215
2. Ratica, D. (1983). K otázke vzťahov rodinnej výchovy a morálky v ľudovom prostredí. *Slovenský národopis*, 31(1), 96-102. https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=journal-list&part=article_response_page&journal_article_no=21016
3. Ratica, D. (1983). Rodinná výchova ako forma integračného prenosu etnokultúrnych tradícií. *Slovenský národopis*, 31(3-4), 534-540. https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=journal-list&part=article_response_page&journal_article_no=21256
4. Ratica, D. (1984). K otázke vzťahu socializácie a tradície. *Národopisné informácie: informatívny bulletin Národopisného ústavu SAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV*, 2, 26-33.
5. Ratica, D. (1990). Miesto starých ľudí v rodinnom a spoločenskom živote slovenskej dediny. *Slovenský národopis*, 38(1), 39-45. https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=journal-list&part=article_response_page&journal_article_no=22055
6. Ratica, D. (Ed.). (1991). *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry: (výsledky výskumov v roku 1991)*. Bratislava: Národopisný ústav SAV.
7. Ratica, D. (1991). Osudy "kulakov" na slovenskej dedine. In D. Ratica (Ed.), *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry: (výsledky výskumov v roku 1991)* (s. 109-119). Bratislava: Národopisný ústav SAV.
8. Ratica, D. (1992). Psychologische Aspekte der Adaptation in der Umwelt einer Wohnsiedlung. In P. Salner, D. Luther (Eds.), *Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas: Adaptation im Stadtmilieu. Toleranz-Intoleranz in Grossstädten Mitteleuropas* (s. 57-68). Bratislava: Národopisný ústav SAV.
9. Ratica, D. (Ed.). (1992). *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry: výsledky výskumov v roku 1992*. Bratislava: Národopisný ústav SAV.
10. Ratica, D. (1992). "Kulaci" a proces združstevňovania na slovenskej dedine. In D. Ratica (Ed.), *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry: výsledky výskumov v roku 1992* (s. 24-31). Bratislava: Národopisný ústav SAV.
11. Ratica, D. (1993). Hodnoty v kontexte zmien každodennej kultúry. *Slovenský národopis*, 41(4), 387-396. https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=journal-list&part=article_response_page&journal_article_no=23246
12. Ratica, D. (2002). Status i uloga deteta u tradicionalnoj slovačkoj seoskoj porodici sa stanovišta etnologie. *Kodovi slovenskih kultura*, 7, 140-146.
13. Ratica, D. (2003). Možnosti digitalizácie archívnych dokumentov v Ústave etnológie SAV. In J. Blahůšek (Ed.), *Neničte archivy! Současné metody dokumentace lidové kultury a digitalizace získaného materiálu či údajů o něm. Sborník příspěvků z 19. strážnického symposia konaného ve dnech 17. – 18. září 2003* (s. 46-49). Strážnice: Ústav lidové kultury. <https://kramerius.nul.kcz/view/uuid:dc37a73c-073c-44a1-8e58-70fb7f2f7428?page=uuid:a5d36378-27ff-11eb-997c-000c29086a30>
14. Ratica, D. (2004). Smrť v tradičných slovenských predstavách, obradoch a zvykoch. *Kodovi slovenskih kultura*, 9, 129-139.
15. Ratica, D. (2005). Verejné a súkromné hodnoty v rodinnej transmisii v druhej polovici 20. storočia. *Slovenský národopis*, 53(3), 309-313. https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=journal-list&part=article_response_page&journal_article_no=23101

16. Ratica, D. (2006). Fenomén emigrácie zo Slovenska v 2. polovici 20. storočia (etnologické východiská). In D. Luther (Ed.), *E/Migrácie a Slovensko: diverzita ako faktor transformácií identít* (s. 17-40). Bratislava: Ústav etnológie SAV, Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB.
17. Ratica, D. (2006). Etnologický výskum hodnotových orientácií v období 70. a 80. rokov 20. storočia – výsledky a limitácie. *Etnologické rozpravy*, 13(2), 179-187.
18. Ratica, D. (2009). Význam kategórie diverzity pri etnologickom výskume mestského prostredia. *Slovenský národopis*, 57(4), 444-453. https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=journal-list&part=article_response_page&journal_article_no=23689
19. Ratica, D. (2009). Die Frage des Wertes des kulturellen Erbes und die Europäische Ethnologie. In K. C. Berger, M. Schindler, I. Schneider (Eds.), *Erb.gut? Kulturelles Erbe in Wissenschaft und Gesellschaft: Referate der 25. Österreichischen Volkskundetagung 2007 in Innsbruck* (s. 345-353). Wien: Österreichischer Fachverband für Volkskunde.

Publikácie v spoluautorstve:

20. Beňušková, Z., Ratica, D. (2002). Obraz spoločnosti a jej fungovania v slovenskej etnológii v 2. pol. 20. storočia. *Slovenský národopis*, 50(3-4), 395-404. https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=journal-list&part=article_response_page&journal_article_no=22679
21. Beňušková, Z., Ratica, D. (2005). Das Bild der Gesellschaft in der slowakischen Ethnologie während der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In G. Kiliánová, K. Köstlin, H. Nikitsch, R. Stoličná (Eds.), *Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21 st Century: reflections and trends* (s. 158-169). Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, Wien: Institut für Europäische Ethnologie der Universität Wien.
22. Danglová, O., Zajonc, J., Ratica, D. (2008). Folklore and Politics in Historical Perspective. In 9th SIEF Congress : *Transcending "European Heritages": Liberating the Ethnological Imagination* (s. 16). Ulster: University of Ulster.
23. Beňušková, Z., Ratica, D. (2010). The History of Ethnology in Slovakia in the 20th century: Personalities. In E. Krekovičová (Ed.), *International Conference of the Institute of Ethnology SAS, June 1 – 3, 2010: programme and Abstracts* (s. 14). Bratislava: Ústav etnológie SAV.